

Enhetlighet och mångfald: om skriften i Liber daticus vetustior Lundensi av Gunilla Björkvall

Text © Gunilla Björkvall

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.353.c825>

Ingår i antologin:

Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken): studier och faksimilutgåva

Redaktör: Eva Nilsson Nylander

eISBN: 978-91-985432-7-8

ISBN: 978-91-7874-181-6

Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund. Ny följd. 10

ISSN: 0348-4572

Utgivare: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Verket är publicerat med öppen tillgång i elektronisk form 2026, ursprungligt publiceringsår 2014.

Gunilla Björkvall

Enhetlighet och mångfald, om skriften i *Liber daticus vetustior Lundensis*

MARTYROLOGIET TILLSAMMANS med det tillagda nekrologiet eller obituarier utgör huvudcorpus av *Liber daticus vetustior* (hädanefter LDV). Före martyrologiet finns några blad med liturgiska läsningar och efter det samma följer några blad med liturgiska sånger, s.k. sekvenser. De följande paleografiska observationerna rör framför allt huvudcorpus, med tonvikt på martyrologiet. Nekrologiet och läsningarna berörs bara kortfattat. Sekvensernas paleografi kommenteras av Ommundsen i hennes bidrag.

*I. Martyrologiet (fol. 8r–140v)**

Skriften – allmänt intryck

Skriften i martyrologiet är tydlig och lättläst. Orden är för det mesta klart åtskilda utom ibland mellan preposition och följande ord som då bildar en enhet. Texten är spatiöst disponerad i en spalt. Marginalerna är väl tilltagna och utrymmet mellan kalenderposterna omfattar i regel fyra tomma rader. Det visar att handskriften redan från början var avsedd att få texttillägg. Skriften är enhetlig och kan karaktäriseras som en präntad bokskrift. Bokstavsformerna är rundade utan påtaglig ansats till brytning. Lätta hårstreck, serifer, binder samman bokstäverna i ett ord, men den typ av hopskrivningar ("bitings" med engelsk term), som blir vanliga från och med 1200-talet, förekommer inte.¹ Förkortningar av ord förekommer enligt det latinska språkets gängse förkortningssystem,² men dessa är inte påtagligt frekventa, vilket också bidrar till att skriften är lättläst.

Staplar och diftonger

Bokstäverna är placerade på den dragna linjen (men g, p, q och y har sina staplar under linjen). Alla staplar, både uppåtgående och nedåtgående, är korta, vilket ger orden ett blockartat intryck. Alla uppåtgående staplar, det gäller även i och u, har en förtjockning upptill som ofta är uppsplittrad. Diftongerna ae och oe är i princip överallt ersatta med *e caudata* eller enkelt e. Ibland sker ersättningen hyperkorrekt som i ordet *ecclesia* som alltid börjar

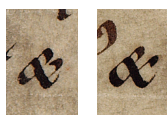
* Radhänvisningar i det följande avser enbart martyrologietexten (rubrikerna medräknas), dödsnotiserna är däremot aldrig medräknade.

¹ Undantag är dubbelt p, som bildar en enhet (t. ex. *appia* fol. 85r rad 6 uppfifrån och *supplicio* fol. 106v rad 12 uppfifrån). Jfr Derolez 2003, s. 57, där han behandlar hopskrivning av pp och bb i 1100-talsskrift.

² Se t.ex. Bischoff 1986, s. 210–223.

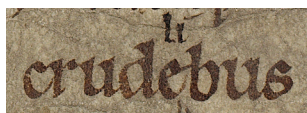
med *e caudata* (t.ex. fol. 97v längst ned eller fol. 106v rad 1 uppfifrån), men några gånger sker det motsatta, att ord stavas med diftong hyperkorrekt: t.ex. i *aeculei* (fol. 110r rad 5 nedifrån). Sammanfattningsvis är de nämnda dragen utmärkande för den skrift som har kvar den karolingiska skriftens runda form och ännu inte är bruten (gotiserad). Den tillhör den romanska perioden under 1100-talet och kan rubriceras protogotisk eller pregotisk.³

Bokstävernas storlek och förkortningen av "et"

Även om skriften är enhetlig, d.v.s. av samma typ, är handen ibland ojämn och ger inte intryck av att vara av yppersta kvalitet. Ställvis ökar bokstävernas storlek (ungefär från fol. 72 och framåt), och ibland varierar formen av bokstaven *g* (jämför t.ex. fol. 35v rad 4 uppfifrån och rad 6 uppfifrån och fol. 63v rad 5 uppfifrån och rad 7–8 uppfifrån). En annan variation, som är anmärkningsvärd, är att två olika former av förkortningen *&* används: den ena vänder det uppåtgående slutstrecket inåt, den andra vänder det utåt. Ofta förekommer båda formerna i omedelbar närhet till varandra (jämför t.ex. fol. 7v rad 9 uppfifrån och nederst eller fol. 68r rad 8 uppfifrån och rad. 10 uppfifrån).⁴ Man förväntar sig inte att en och samma skrivare ständigt växlar sin skrivvana på detta sätt. Man har hittills antagit att en enda skrivare skrivit martyrologiet.⁵ Men man frågar sig ändå vad variationen beror på. Är skrivaren inkonsekvent, har flera skrivare varit involverade som använder en mycket likartad skrift, eller kan olika former ha kopierats som funnits redan i förlagan?⁶

Bläckets färg och rättelser

Färgen på bläcket ungefär fram till fol. 43r är brunaktigt, men därefter används ett svart bläck. Svart bläck används även för korrigeringar i martyrologiet: t.ex. överskrivning *crudibus* rättat till *crudelibus* (fol. 94r längst ned), *mergi* rättat till *demergi* (fol. 107r rad 4 nedifrån) och tillägg t.ex. *viri* (fol. 10v rad 3 uppfifrån) och *&* (fol. 51v rad 3 nedifrån). Andra rättelser har införts, obestämt när, i form av radering och sedan ändring: t.ex. *vice-* *simo* från *vigesimo* (fol. 108v rad 9 uppfifrån), enbart radering (fol. 27v rad 5 nedifrån). Rubrikerna för datum i martyrologieposterna är skrivna med rött bläck och med samma typ av skrift som i den övriga martyrologietexten.

Okorrigerade fel

Trots rättelser kvarstår ändå en hel mängd missförstånd och felskrivningar i martyrologiet, som en korrektör inte har rättat till.⁷ De många okorrigerade felen tyder möjligen på att boken framställdes i en inte helt och hållet professionell miljö. I synnerhet namn på helgon och platser är felaktiga. I och för sig är det inte svårt att förstå att missförstånd och sammanblandningar av helgon har skett, men det är svårt att veta om det beror på skrivaren eller förlagan. Nedan följer ett litet urval av sådana fel: *cilinio*

3 Derolez 2003, s. 56–71, använder termen pregotisk (*prae-gothica*).

4 Jfr Derolez 2003, s. 66–67.

5 Jfr beskrivning av Medeltidshandskrift 7 i den digitala katalogen: http://laurentius.ub.lu.se/volumes/Mh_7/. Weeke i *Libri memoriales capituli Lundensis*. går inte närmare in på frågan om skrivare i martyrologiet.

6 Svårigheterna beträffande skrivaridentifikation baserad på paleografiska kriterier är välbekanta. Se Dverstorp 2010, s. 50–59, som i en nyligen publicerad metoddiskussion behandlar dessa frågor.

7 Weeke i *Libri memoriales capituli Lundensis* redovisar dessa i den kritiska apparaten efter varje martyrologiepost.

skall vara *licinio* (fol. 8v rad 2 nedifrån), *silvani* skall vara *salvii* (fol. 11v rad 2 nedifrån), *cuthberti* skall vara *huberti* (fol. 117r rad 5 uppifrån), *ioppodromium* skall vara *hippodromum* (fol. 14v rad 6 nedifrån), *core* skall vara *chosroe* (fol. 15v rad 8 nedifrån), *melliti* skall vara *metelli* (fol. 16r rad 2 nedifrån), *tiburtinorum* skall vara *tuburbitanorum* (fol. 27v rad 1 uppifrån), *prelatus* skall vara *preditus* (fol. 12v rad 5 uppifrån), *motum* skall vara *metum* (fol. 14r rad 3 uppifrån), *episcopii* skall vara *episcopus* (fol. 18v rad 5 nedifrån), *intuerat* skall vara *innotuerat* (fol. 20r rad 5–6 uppifrån). Ortografin uppvisar annars inga signifikanta särdrag som pekar mot något särskilt håll beträffande härkomst.

Avstavning och accenter

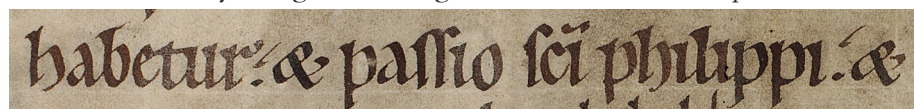
Avstavade ord markeras med ett tunt bindestreck i den yttre marginalen. Accenter över stavelser förekommer sporadiskt, obestämt när de tillkommit. De påträffas mest på prepositioner och i synnerhet prepositionen *a*: t.ex. *á pena* (fol. 47r rad 8 uppifrån), *á sanctis* (fol. 47r rad 13 uppifrån), *á paganis* (fol. 52v rad 9 uppifrån), *á constantino* (fol. 60r rad 4 uppifrån); men ibland anger accenten uppenbarligen betonad stavelse i uttalet, vilket kan vara en indikation att texten lästes högt: t.ex. *ibíque* (fol. 32r rad 2 uppifrån), *in eádem* (fol. 67r rad 5 nedifrån), *ad* (sic!) *eódem* (fol. 76v rad 3 uppifrån), *cápite* (fol. 84r rad 2 uppifrån) och på egennamnen *pictávis* (fol. 12r rad 6 nedifrån), *heréna* (fol. 14v rad 11 uppifrån), *frónimi* (fol. 79r rad 8 uppifrån) och *mirrenórum* (fol. 131r rad 3 nedifrån).

Interpunktion

Interpunktionen, om den är ursprunglig, är en annan aspekt som är viktig för en karaktärisering av skrivaren och skriften, men som ofta förbises. Det mest använda interpunktionstecknet i martyrologiet är punkt, *punctus* (plural *-us*), placerad nedtill på linjen. Den betecknar både slut på en mening och en mindre paus, där man i modernt bruk förväntar sig kommatecken, semikolon eller kolon. Även frågetecken används på ett par ställen (t.ex. på fol. 94v rad 3 uppifrån). Nytt helgon eller ny helgongrupp på samma datum inleds oftast med stor bokstav i uttryck som t.ex. *Eodem die* ”på samma dag” eller *Item* ”vidare, också” eller bara med prepositionen *Apud* ”vid, i” följt av ortnamn.

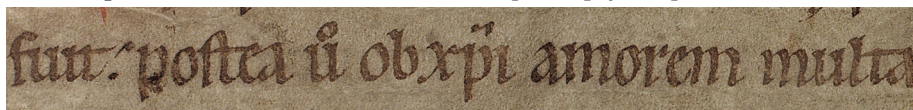
Två andra interpunktionstecken, olika former av *punctus elevatus*, används också för att ange mindre paus. De används genomgående i hela martyrologiet men inte på ett konsekvent sätt.

1. Det första (illustreras här med /) används före &, när nytt moment i berättelsen eller ytterligare ett helgon införs t.ex. ...*cuius passio habetur* /

& *passio sancti philippi* / & *vigilia omnium sanctorum* (fol. 114v rad 10 uppifrån). Samma tecken används före relativa bisatser t.ex. *syri et vientii* / *qui a beato hermagore* (fol. 95v rad 7 nedifrån), men även ibland vid andra bisatser och satsförkortningar. Att tecknet hör till första handen och inte är tillagt senare stöds av att det på ett ställe inom en rubriktext skrivs med rött bläck: *Si annus bissextilis evenerit / quod restat* ... (fol. 24v rad 4 nedifrån).

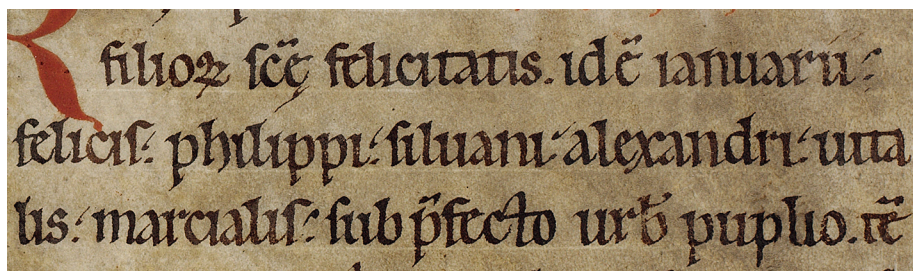
2. Det andra tecknet har kroken vänd åt andra hållet (illustreras här med \). Det förekommer mera sällan i texten och inte heller det används konsekvent. Det kan markera nytt avsnitt inom en period, men också en mindre paus framför relativ bisats t.ex. ... *princeps fuit* \ *postea vero ob Christi*

amorem ... (fol. 16v rad 6 nedifrån), ... *ad italiam* \ *ibique locum* ... (fol. 32r rad 2 uppifrån), ... *hyrenei episcopi* \ *qui tempore* ... (fol. 33v rad 5 nedifrån) ... & *confessoris* \ *qui sub constantino* ... (fol. 38v rad 6 nedifrån).

3. En tredje form av *punctus elevatus* dyker upp någon enstaka gång. Det är den som används i västra Frankrike och England och är den vanligaste exempelvis i de medeltida pergamentfragmenten i Riksarkivet.

Ibland förekommer de båda första tecknen i nära anslutning till varandra i LDV: t.ex. ... *quirini episcopi* / *qui persecutione* ... (fol. 57r rad 6 nedifrån) och ... *terrerentur exemplo* \ *vix precibus* ... (fol. 57r rad 3 nedifrån) eller ... *imperatoris* / *qui per diversa* ... (fol. 57v rad 3 nedifrån) och *paulina* \ *qui sub iudice* ... (fol. 57v nederst). Ibland kombineras tecknen, t.o.m. någon gång i kombination med den tredje formen av *punctus elevatus*: t. ex. ... *septem fratrum* ... *id est ianuarii* \ *felicis* / *philippi* / *silvani* (den tredje västliga formen)⁸ *alexandri* / *vitalis* / *marcialis* \ *sub prefecto* ... (fol. 72r rad 6–8 nedifrån).

Formen av *punctus elevatus* varierar inom olika områden.⁹ Den första formen som möter i LDV dominerar i Nederländerna, Flandern, östra Frankrike och Rhenlandet.¹⁰ Den är för övrigt densamma som möter i *Necrologium Lundense* (på fol. 5v–57v samt fol. 92r–123v). Den andra formen är ovanligare men tycks förekomma framför allt i handskrifter från tyskt område.¹¹ Jag har inte lyckats hitta några exempel på handskrifter där en kombination av dessa olika former av *punctus elevatus* förekommer. Frågan är även här hur variationen skall tolkas. Liksom i fallet med de olika formerna av förkortningen & kan det bero på att skrivaren

8 Parkes 1992, s. 43.

9 Parkes 1992, s. 43.

10 Parkes 1992, s. 43. Denna form förekommer i några 1100-talshandskrifter som illustreras med bilder i Watson 1979: nr. 82 Br. Libr. Harley 2803 från "Middle Rhineland, Germany" och daterad till "1148", nr. 86 Br. Libr. Add. 17738 från "Belgium" och daterad till "c. 1155", nr. 114 Br. Libr. Add. 16952 från "Belgium" och daterad till "between 1200 and 1211".

11 Se exempel i Lieftinck 1964: Pl. 55–56 Amsterdam, B.U. 89 från "Mayence" daterad till 1111–1125; Butz 1987: Kat. Nr. 47 Stuttgart, Landesbibl. HB I 235 från "Südwestdeutschland (Petrushausen?)" daterad till "I. Hälfte 12. Jh."; Borries-Schulten & Spilling 1987: Kat. Nr. 34 Stuttgart, Landesbibl. Cod. Bibl. 2° 57 från Zwiefalten daterad till "um 1120–1125"; Klemm 1988: Kat. Nr. 149 München, Staatsbibl. Clm 22260 från "Bistum Regensburg – Windberg" daterad till "12. Jh."; Klemm 1980: Kat. Nr. 60 München, Staatsbibl. Clm 21508 från "Bistum Freising – Weißenstephan" daterad till "12. Jh.".

är inkonsekvent, eller det kan röra sig om flera skrivare med olika interpunktionsvanor, men det kan också vara övertaget från en förlaga.

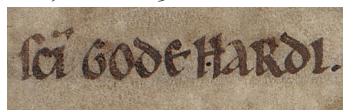
Datering och lokalisering

Dateringen av martyrologiet som tidigare föreslagits till perioden efter 1131 på grundval av senast tillagda helgon (Godehards kanonisation) men före 1145 grundat på antagandet att boken togs i bruk i samband med invigningen av den nya domkyrkan i Lund, stöter inte på några problem ur paleografisk synvinkel. Att ett nytt obituarium behövdes i samband med invigningen verkar rimligt.¹² Att lokalisera handskriften på grundval av skriften är mycket svårare. Protogotisk skrift har i allmänhet inga framträdande regionala särdrag som möjliggör en entydig lokalisering.¹³ Men åtminstone den första och eventuellt också den andra formen av *punctus elevatus* leder till det större området Nederländerna, Flandern, östra Frankrike och Rhenlandet. Men inre kriterier väger minst lika tungt som de paleografiska.

Helgonnamn

Såsom den senaste studien och textutgåvan av Dublin- och Lundmartyrologierna av Ó Riain visar, är bägge versionerna en stark förkortning och redigering av Ados martyrologium.¹⁴ Samtidigt har en mängd nya helgon lagts till. I LDV radas ofta helgon upp från olika tider och platser utan inledande övergång, ibland bara direkt med nytt ortnamn eller obestämd angivelse, som t.ex. genom ordet *alibi* ”på annan plats” (för en utförligare diskussion om helgonbeståndet i LDV, se Borgehammars bidrag i denna bok).

Ett sätt att ge emfas åt helgonnamn är att skriva dem i majuskler, hela ordet eller åtminstone första bokstaven. I LDV framhävs Jungfru Marias namn alltid, likaså påven Gregorius, vars namn skrivs i majuskler (fol. 54v rad 3 uppifrån och rad 8 uppifrån, fol. 64v rad 10 uppifrån, med majuskel i början fol. 25r nederst). Deras namn skrevs säkerligen med emfas av vörd-

nad i största allmänhet. Andra namn som framhävs på samma sätt är Godehard, biskop av Hildesheim (fol. 46v rad 3 uppifrån), Ger-

manus, biskop i Paris (fol. 55r rad 3 uppifrån), Gervasius, martyr i Milano (fol. 63v rad 10 nedifrån), Martinus, biskop i Tours (fol. 69r rad 9 nedifrån, fol. 119v rad 2 nedifrån), Remigius, biskop i Reims (fol. 102v rad 7 nedifrån), Dionysius, biskop i Paris och Rusticus, diakon i Paris (fol. 105r rad 10–11 nedifrån). Som synes är de flesta framhävda helgonen från franskt område, men någon entydig tolkning av den helgonkonstellationen är svår att göra.

Bland de helgon som lagts till både i LDV och i Dublinmartyrologiet finns, vilket tidigare också uppmärksammats, ett betydande antal biskopar från Metz.¹⁵ Men även helgon från Köln och Verdun är tillagda. I LDV är de för Danmark och Lund betydelsefulla helgonen Olof (fol. 79v), Ansgar (fol. 95v), Rimbert (fol. 19r), Willehadus (fol. 119r) och Botulf (fol. 63r) medtagna av första skrivarhand. Däremot förekommer den

¹² Jfr *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. IX.

¹³ Jfr Derolez 2003, s. 71.

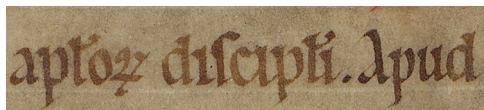
¹⁴ Ó Riain 2008, s. 20–25.

¹⁵ *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. VII och not 2.

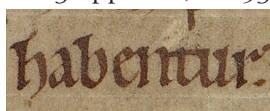
danska martyrkonungen Knut den helige (10/7) och hertigen Knut Lavard (7/1) endast i tillägg. De torde ha införts när handskriften befann sig i Lund. Omnämmandet av Lucius på datum 25 augusti (fol. 88v, VIII K(a)l(endas) Septembris) *In selandensi episcopatu. festivitas sancti lucii pape et martiris* ”I Själlands biskopsdöme festen till den helige Lucius, påve och martyr” är viktigt i sammanhanget. Reliken av påven Lucius huvud överfördes till Roskilde domkyrka i början av 1100-talet, sannolikt i samband med domkyrkans uppförande. Lucius var också kyrkans skyddspatron.¹⁶ LDV anger den 25 augusti, datum för translationsfesten.¹⁷ Notisen måste vara ett tidigt belägg för Lucius translation.¹⁸

Ó Riains jämförelse mellan LDV och Dublinmartyrologiet visar att helgonen Ansgar (translation 9/9), Rimbert, Willehadus, Lucius (translation 25/8), Heribertus och Godehard bara förekommer i LDV. Ó Riains hypotes är att Ados redigerade martyrologium först blev sammanställt i Metz och sedan i Köln. Dublinförlagan antas ha tillkommit ca 1032 och Lundförlagan ca 1060. Hur och var överföringen av Lundförlagan efter ca 1060 skett kan inte närmare preciseras. De för Lundversionen egna helgonen passar till helgonkultens profil i Lund.¹⁹ Möjligen har martyrologiet skrivits på direkt beställning från Lund. Många frågor återstår emellertid; sammanfattningsvis är dock lokaliseringen av LDV mindre säker än dateringen.

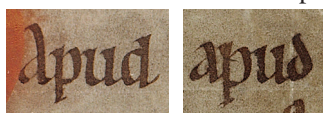
Enskilda bokstäver

a har alltid samma form: halsen är ibland något större, ibland mindre men alltid öppen. Minuskelformen används ibland som majuskel (t. ex. fol. 9v rad 1 uppfifrån, fol. 38r rad 3 uppfifrån, fol. 93r rad 3 nedifrån, fol. 118v rad 7 nedifrån).

b öglan är rund och sluten.
d stapeln är oftast rak men runt d förekommer, speciellt i ordet *apud* som är frekvent i texten (t.ex.

fol. 18v rad 9 uppfifrån och fol. 68v rad 3–2 nedifrån alla tre i slutet av raden, fol. 24r rad 4 nedifrån, fol. 27v rad 6 nedifrån), men även i andra ord t.ex. *quod* i slutet av raden (fol. 18r rad 3 uppfifrån), samma ord (fol. 120r rad 3 nedifrån), *dicta* (fol. 116r rad 11 uppfifrån), *archidiaconus* (fol. 122r rad 5 nedifrån), *quidam* (fol. 122r rad 7 uppfifrån).

e öglan är liten och sluten med hårstreck åt höger.

f avslutassnett, ibland något under raden.
g ryggen är mestadels rak, d.v.s. den nedre öglan är fortsättning av den övres högra sida. Den nedre öglan böjer av mot höger och är nästan eller helt sluten. Det är en typ av g som förekommer på franskt och tyskt område men även i Skandinavien. En

¹⁶ Helgonofficiet, som är specifikt för Roskilde stift, antas ha tillkommit omkring 1100, men kan beläggas i det tryckta breviariet från 1517.

¹⁷ Lucius translationsfest är inkluderad i Missale Hafniense (1510), Breviarium Othiense (1497) och Breviarium Roskildense (1517), se Gjerløw 1963, col. 134–147. Se även Carlé & Fröjmark 1996, s. 501–545, i sht. s. 511.

¹⁸ Lucius ordinarie fest firas den 4 mars, vilket anges också i LDV.

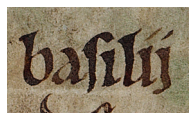
¹⁹ I detta sammanhang kan man påminna om att vid invigningen av altaret i kryptkyrkan i Lund år 1123 las relikier in i altaret bl.a. av följande helgon: Apollinaris & Timotheus, Symphorianus, Gregorius Magnus, biskoparna Willehadus, Ansgarius, Rimbertus, och ärkebiskoparna Heribertus och Bardo, se DD vol. I:2, s. 96–97: nr. 46, år 1123, den 30. juni. Alla dessa helgon, utom den obskyre Bardo, förekommer i LDV.

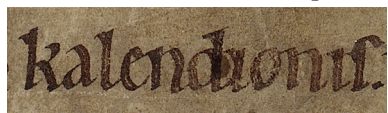
annan form av g med rund rygg påträffas sporadiskt (t.ex. fol. 35v rad 4 uppifrån, fol. 50v rad 2 uppifrån, fol. 63v rad 3, 7 och 8 uppifrån, fol. 76r rad 8 uppifrån fol. 115v rad 2 uppifrån, fol. 120r rad 6 uppifrån).²⁰

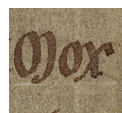
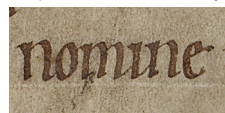
h grundstreckket som utgår från stapeln böjs åt vänster längst ned och slutar med ett tunt streck ibland under linjen.

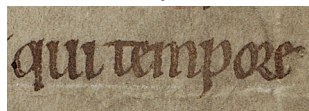
i när två i följer på varandra, kan det sista ibland vara förlängt under linjen men även enkelt i kan ha denna form t. ex. *basilii* (fol. 8v rad 12 uppifrån), *lucii* (fol. 47r rad 12 uppifrån), *ultimum* (fol. 18v rad 2 uppifrån), *virii sui* (fol. 9v rad 12 uppifrån). Kritiska streck markerar ofta två på varandra följande i för att skilja dem från u.

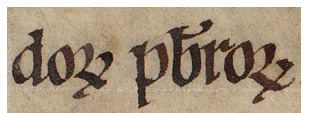
k förekommer i ordet *Kalendae* och i övrigt bara någon enstaka gång. Benet är kraftigt markerat och den övre kroken böjer inåt (t. ex. *kalendionis* fol. 113v rad 3 nedifrån).

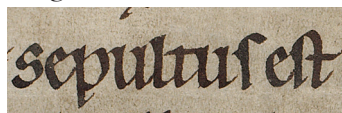
m och **n** den första stapeln har sned avslutning, den/de följande böjer uppåt. Uncialt m används ibland, även som majuskel t.ex. *Mox* (fol. 12v rad 7 nedifrån).²¹

p och **q** har staplar med förtjockning upptill, som ibland är uppsplittrad. De nedre delen av stapeln är kort och slutar ibland med lätt streck uppåt. Öglan är helt rund och sluten.

r stapeln upptill har förtjockning, ibland uppsplittrad, och slutar på raden med lätt böjning uppåt. Kroken är kraftigt markerad och slutar med hårestreck som böjs uppåt. Runt r förekommer bara efter o i förkortningen för ändelsen *-orum*.

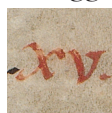

s både rakt och runt s förekommer. Rakt s står i regel på linjen, men avslutas snett så att det hamnar under linjen. Stapeln är kort. Runt s används mest i slutposition (men även någon gång i annan position t.ex. *sepultus* (fol. 108v rad 8 uppifrån).

t stapeln är rak och böjer av mot höger längst ned. Tvärstreckket är rakt och tunnare och går långt ut åt höger.

u bägge staplarna har förtjockningar som ofta är uppsplittrade.

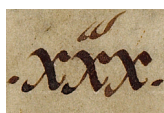
v används genomgående i de romerska siffrorna. Vänster stapel böjer av mot höger, höger stapel slutar i en krok uppåt (jämför också *Iulii*, fol. 114v rad 6 uppifrån).

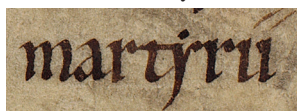
w har samma form som v men med dubbel vänsterstapel t. ex. *oswaldi* (fol. 81v rad 1 längst ned), *wirmadensi* (fol. 114v rad 2 uppifrån).

²⁰ Jfr Derolez 2003, s. 61–62.

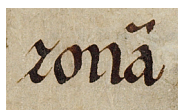
²¹ Jfr Derolez 2003, s. 62.

x det första strecket är kraftigt markerat, tvärstrecket är tunnare med krokar vända åt varsitt håll.

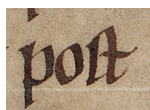

y är försett med punkt ovanför. Det första strecket är kraftigt markerat och svängt, det andra har krok åt höger upptill och går långt nedanför den dragna linjen.

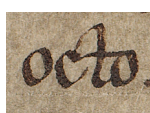

z två kraftiga parallella vågiga streck förbundna med hårstreck.

Ligaturer

st skrivs genomgående samman t.ex. *post* (fol. 103v rad 5 uppifrån), *palestina* (fol. 104v längst ned).

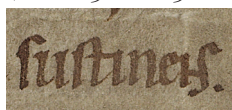

ct skrivs med hög stapel på t som brukligt är i ligaturen, men

de två bokstäverna binds inte alltid ihop.

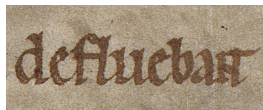
De binds ihop i t.ex. *octo* (fol. 105v rad 9 uppifrån), de binds inte ihop i t.ex. *afflicti*

(fol. 105v rad 5 nedifrån); inte heller i *lectoris* (fol. 109v rad 3 nedifrån).

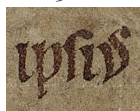

ns förekommer som ligatur någon enstaka gång i slutet av en rad t.ex. *sustine* (fol. 12v rad 10 nedifrån), *asserens* (fol. 67r rad 7 nedifrån), *lucrificiens* (fol. 72r

rad 5 uppifrån).

nt förekommer som ligatur någon enstaka gång i slutet av en rad t.ex. *defluebant* (fol. 43r rad 8 nedifrån), *sunt* (fol. 54r rad 5 uppifrån), *recrearent* (fol. 65v rad 5 nedifrån), *feriuntur* (fol. 101r rad 4 uppifrån).

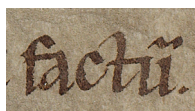

us förekommer som ligatur någon enstaka gång i slutet av en rad t.ex. *ipsius* (fol. 19v rad 7 nedifrån), *affixus* (fol. 67r rad 9 nedifrån), *ictibus* (fol. 78r rad 6 nedifrån).

Förkortningar

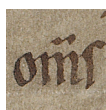
De viktigaste förkortningarna är följande:

Allmänt horisontalt förkortningsstreck försett med små krokar (eller vertikalt över hög stapel) anger:

– att m eller n saknas (kallas då nasalstreck): t. ex. *factum* (*factu* med streck över *u*, fol. 93r rad 2 nedifrån);

– att ord är förkortat genom sammandragning: t.ex. *omnes*

(*oms* med streck över *m*, fol. 20v rad 10 nedifrån), *episcopi* (*epi* med streck över *p*, fol. 55r rad 7 nedifrån), *sancti* (*sci* med streck över *c*, fol. 55v rad 3 uppifrån), *fratris* (*fris* med streck över *i*, fol. 64r rad 5 uppifrån), *spiritum* (*spm* med streck över *p*, fol. 131v rad 4 nedifrån);

– att ett ord är avhugget: t.ex. *confessoris* (*conf* med streck över *f*, fol. 102v rad 7 nedifrån), *virginis* (*virg* med streck över *g*, fol. 117r rad 3 uppifrån).

Sammandragning av ord markeras även med böjt streck på bokstav: t. ex. *gloria* (*glia* med streck på *l*, fol. 63v rad 7 uppifrån), *presbyteri* (*pbri* med streck på *b*, fol. 64r rad 6 uppifrån), *apostolis* (*aplis* med streck på *l*, fol. 64r rad 6 uppifrån), *natalis/-e* (*natl* med streck på *l*, fol. 92r rad 5 uppifrån).

& för *et* används genomgående utom i början av en mening, någon enstaka gång även i ett ord i slutet av en rad t.ex. *inflamar&* (fol. 51v nederst). Två former förekommer: med slutstrecket vänt uppåt (t.ex. fol. 51v nederst), med slutstrecket vänt nedåt (t.ex. fol. 51v rad 3 nedifrån). Det tironiska tecknet, som liknar siffran 7, används inte i martyrologiet inte heller i sekvenserna, däremot är det frekvent i obituariet och läsningarna.

Förkortning för ändelsen *-rum* används genomgående, ibland med enkel ögla, ibland mer omsorgsfullt gjord t.ex. *episcoporum* (fol. 99r rad 6 nedifrån), *beatorum* (fol. 108v rad 8 nedifrån), *sanctorum* (fol. 114v nederst).

Prepositionerna (1) *per*, (2) *prae* och (3) *pro* både fristående och i sam-

mansättningar förkortas med (1) streck ovanför, (2) streck tvärs över den nedåtgående stapeln på *p* och (3) ögla framför stapeln.

Prefixet *con-* förkortas på två sätt, dels med förkortningsstreck t. ex. *concordii* (*ccordii* med streck över första *c*, fol. 135r rad 2–3 nedifrån), dels med

det tecken som liknar siffran 9 t. ex. *confessoris* (*gf* (med förkortningsstreck över *f*), fol. 140v rad 3 nedifrån).

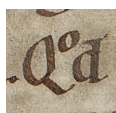
; (semikolon) används i kombination med *q* som förkortning för *que* t. ex. *sicque* (*sicq*; fol. 135r rad 2 uppifrån).

Ändelsen *-us* förkortas med tecken som liknar siffran 9 ovanför raden t. ex. *cruciat⁹* (fol. 107r rad 4 uppifrån), *sordibus* (*sordib⁹*, fol. 115r rad 3 uppifrån).

Ändelsen *-ur* skrivs med tecken över bokstav som liknar siffran 2: t. ex. *findebantur* (*findebant²*, fol. 106v rad 8 nedifrån).

Överskriven vokal anger *r* + vokalen eller vokalen + *r*, t.ex. *matris* (*mats*, fol. 131v rad 6 nedifrån), *principe* (*pncipe*, fol. 91v

rad 7 nedifrån); ordet *martyr* förkortas oftast med överskrivning t.ex. *martyris* (*mris*, fol. 92r rad 5 nedifrån); ordet *vero* förkortas genom *u* och överskrivet

o (fol. 107r rad 6 nedifrån); relativa pronomen förkortas vanligen med överskriven vokal t.ex. *quod* (*Q^d*, fol. 29v rad 6 uppifrån).

Christus förkortas med användande av grekiska bokstäver och förkortningsstreck t.ex. *Christum* (*xpm* med streck över *p* (=rho), fol. 81v rad 5 nedifrån); ordet *episcopus* förkortas *epc* med streck över *p* (t.ex. fol. 89v rad 10 uppifrån).

II. Nekrologiet och dess många skrivare

Martyrologiet har en dubbel funktion genom att också tjäna som kalendarium över avlidna personer. Den delen brukar kallas nekrologium eller obituarium. På de fyra raderna som lämnats tomma efter varje martyrologiepost har ett stort antal skrivare infört döds- eller anniversarienotiser successivt från omkring andra tredjedelen av 1100-talet fram till början av 1400-talet.²² När utrymmet inte räckt till, har marginalerna använts, och extra blad har också lagts till. Många gånger har äldre dödsnotiser utsudats för att ge plats åt nya. I regel inleds notiserna med uttrycket ”har avlidit” genom förkortningen *Ø* = *obiit* (3:e person singular) eller *Obr* = *obierunt* (3:e person plural). Även ordet *anniversarium* används, speciellt i de yngsta notiserna. Det betyder ”årsdag” dagen för någons bortgång.

De olika skrivarhänderna varierar stort i form och utförande. Notiserna från 1100-talet är i regel tydligt skrivna och lättlästa, men de är nedtecknade i en mer informell skrift än den som möter i martyrologiet. De äldsta notiserna följer i direkt anslutning till martyrologietexten och omfattar två olika serier. Den ena börjar från början och fortsätter fram till fol. 78r, den andra tar vid där och fortsätter till slutet. Den första serien är skriven i en prydlig skrift, som formmässigt ligger nära martyrologiets men är mindre. Bläcket är också ljusare brunt. Den andra serien utmärks genom sina höga staplar, ett drag som är typiskt för kansliskrift som används i brev och urkunder.

Växlingen mellan olika former av förkortningen för *et* (&) som observerades i martyrologiet återfinns även i de två äldsta serierna av dödsnotiser, som man antagit är införda vid ett tillfälle som redan färdiga enheter av två skrivare.²³ I den första serien förekommer det t.ex. på fol. 40r XV. *K(a)l(endas). maii. ... Obierunt Haroldus rex danorum* etc., fol. 46r V. *Non(as). maii. ... Eodem die obiit gunnildis* etc. och fol. 46v III. *Non(as). Maii. ... + Ipso die obiit* etc. I den andra serien förekommer det t.ex. på fol. 101r VII. *K(a)l(endas). oct(obris). ... Obiit ulf diaconus dictus biorn* etc. Växlingen ger upphov till samma frågor som för martyrologiet: Är fler skrivare än en involverade? Om det är fråga om en enda skrivare, byter han vana, eller beror växlingen på förlagan?

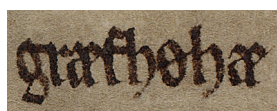
De övriga notiserna uppvisar en provkarta på olika informella handstilar. Somliga notiser är mer omsorgsfullt skrivna i en präntad skrift, medan andra tycks vara hastigt införda och är betydligt mer svårlästa. Notiser införda från och med 1200-talet och framåt är ofta skrivna i en kursiv skrift,

²² Weeke i *Libri memoriales capituli Lundensis* daterar alla dessa dessa händer grovt och hänför dem till första, andra eller tredje tredjedelen av varje århundrade under perioden 1100–1400. I några fall identifieras enskilda skrivare. Enligt *Libri memoriales capituli Lundensis* s. IX tillhör händerna medlemmar av domkapitlet som hade ansvar för obituarier. Jfr *Necrologium Lundense*, s. XLIX–L som menar att det var *armarii* ”bibliotekarierna” i domkapitlet som ansvarade för flertalet notiser i *Memoriale fratrum* i *Necrologium Lundense* (Mh 6).

²³ *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. VII.

som kännetecknas av ett stort antal förkortade ord, vilket bidrar till svårförståelsen. Kursiv skrift har oftast uppåtgående staplar försedda med öglor. Tvårummigt a förekommer ibland i dessa sena händer, liksom det tironiska tecknet för *et* som liknar siffran 7, som ibland förekommer utan tvärstreck, ibland med tvärstreck.

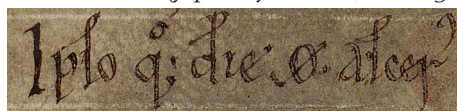
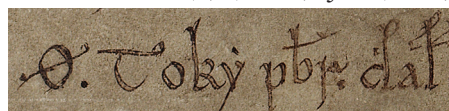
Exempel på gotisk skrift, *textualis*, i präntad form från 1200-talet förekommer t.ex. på de tillagda bladen, fol. 58r–59r, som innehåller listan över ärkebiskop Andreas testamente till Lunds domkyrka. Bokstäverna är brutna och många hopskrivningar ("bitings") av bokstäver förekommer. Majuskel-R förekommer ofta istället för minuskelformen. Det tironiska tecknet

för *et* som liknar siffran 7 är försett med tvärstreck. Påfallande är att stunget *ø* och diftongen *æ* används i lokalt ortnamn *græfhoæ* (fol. 58r rad 11 uppfifrån).

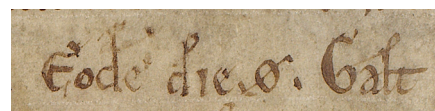
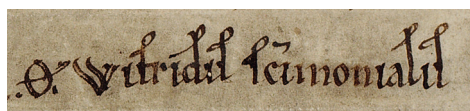
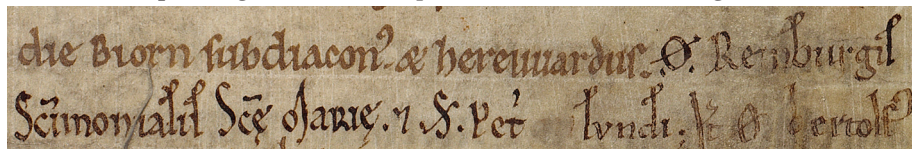
Weekes utgåva och ungefärliga datering av dödsnotiserna är grundläggande men det vore värdefullt om den kompletterades med en mer ingående paleografisk undersökning av olika skrivarhänder, såsom Weibull gjort för *Memoriale fratrum* i *Necrologium Lundense* (Universitetsbiblioteket, Lunds universitet, Medeltidshandskrift 6). Weibull urskiljde 27 händer i *Memoriale fratrum* under perioden 1123–1316.²⁴ En sådan undersökning vore desto mer angelägen, eftersom ett nära samband finns mellan de två handskrifterna. Så t.ex. har samme skrivare infört en dödsnotis i LDV (fol. 121r *II Idus nov(embris)* om Knut VI) och lagt till samma notis i *Memoriale fratrum* (fol. 5).²⁵

Beträffande händerna i nekrologiet i LDV kan här bara ges ett par exempel på några skrivare med lätt igenkännbara egenheter i de långa staplarnas snirklar. Samma hand från 1100-talets andra hälft möter på fol. 16v VII. *K(a)l(endas). febr(uarii): ... Obiit toky presbyter etc.*, fol. 23v

X. *K(a)l(endas). marc(ii): ... Ipso quoque die obiit ascerus etc.* och fol. 33v VIII. *K(a)l(endas).*

apr(i)l(is): Item obiit Gozuinus presbyter etc. En annan lätt igenkännbar hand möter på fol. 38v II. *Id(us). ap(ri)lis: ... Obiit Remburgis sanctimonialis,*

fol. 36r *K(a)l(endas). april(is): ... Obiit wifridis sanctimonialis* och fol. 66r VI. *K(a)l(endas). Iulii: ... Eodem die obiit Galt monachus.*

²⁴ *Necrologium Lundense*, s. LXXXVI–CI, i sht. s. XCV–XCIX.

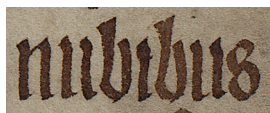
²⁵ *Necrologium Lundense*, s. XXXVII.

III. Läsningarna (fol. 1r–7v)

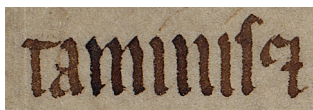
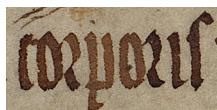
Läsningarna är skrivna med en lättläst jämn handstil, som sannolikt tillhör en och samma skrivare. Bokstäverna är utdragna och tätt sammanpressade. De har brutna streck och sammanskrivningar ("bitings"): t.ex. de i *decipiens*

(fol. 5r rad 9 nedifrån), do i *dolore* (fol. 3r rad 8 uppifrån), *dormiunt* (fol. 7v rad 9 nedifrån). Minuskel-a skrivs

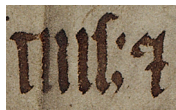

ibland med öppen hals, men lika ofta med slutet hals så att det blir tvårummigt. Runt s är slutet, liknar siffran 8 och förekommer i slutposition. Runt r förekommer efter o (t.ex. *corporis* fol. 6v rad 11 uppifrån).

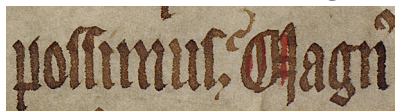

Det tironiska tecknet för *et*, som liknar siffran 7, har tvärstreck. De interpunktions-

tecken som används är punkt (*punctus*) som står nedtill på linjen. Följt av stor bokstav markerar punkt en större paus och slut på en mening. Vidare

förekommer semikolon ; (*punctus versus*) vid mindre paus inom en mening, ofta framför samordnande *et* och bisatser av olika slag (t.ex. fol. 7r rad 5 uppifrån).²⁶ Även frågetecken

förekommer flera gånger (t.ex. fol. 6r rad 3 nedifrån). En del korrigeringar av fel förekommer genom överskrivningar

och överstrykningar. Kritiskt streck över i förekommer sporadiskt samt sporadiska ordaccenter för att ange uttalet. Det är obestämt när dessa tillkommit.

Initialerna är röda eller blå växelvis och av två raders storlek. De pryds med enkel fleuroné. Skriften kan betecknas som en präntad textualis och kan dateras till 1200-talets andra hälft.²⁷

Bibliografi

Bischoff, Bernhard, 1986, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters* (2:a upplagan) (Grundlagen der Germanistik 24), Berlin.

Borries-Schulten, Sigrid von & Spilling, Herrad, 1987, *Die romanischen Handschriften der württembergischen Landesbibliothek Stuttgart*, Teil 2, Stuttgart.

Butz, Annegret, 1987, *Die romanischen Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek*, Stuttgart, Teil 2, Stuttgart.

Carlé, Birte & Fröjmark, Anders, 1996, "Danemark – Suède – Finlande", i: Guy Philippart (red.), *Hagiographies. Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550*, vol. II (Corpus Christianorum), Turnhout, p. 501–545.

Derolez, Albert, 2003, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge.

DD = *Diplomatarium Danicum* ed. Lauritz Weibull, I:2, 1053–1169, Köpenhamn 1963.

Dverstorp, Nils Dverstorp, 2010, *Skrivaren och skriften. Om skrift- och handskriftsproduktion i Vadstena kloster* (Ph.d. avhandling. Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo).

Gjerløw, Lilli, 1963, "Kalendarium II", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. 8, Malmö, s. 134–147.

²⁶ Jfr Parkes 1992, s. 36.

²⁷ *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. IV, daterar till slutet av 13. århundradet.

- Klemm, Elisabeth, 1980, *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek*, Teil 1, (*Die Bistümer Regensburg, Passau und Salzburg*), Wiesbaden.
- Klemm, Elisabeth, 1988, *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek*, Teil 2, (*Die Bistümer Freising und Augsburg, verschiedene deutsche Provenienzen*), Wiesbaden.
- Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium*, ed. Christian Weeke, Kjøbenhavn 1884–1889 (repr. 1973).
- Lieftinck, Gerard Isaac, 1964, *Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas : Catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date. T. 1 Les manuscrits d'origine étrangère (816–c. 1550)*, Amsterdam.
- Necrologium Lundense: Lunds domkyrkas nekrologium*, ed. Lauritz Weibull (*Monumenta Scaniae historica*), Lund 1923.
- Ó Riain, Pádraig, 2008, *A Martyrology of Four Cities. Metz, Cologne, Dublin, Lund* (Henry Bradshaw Society CXVIII), London.
- Parkes, Malcolm, 1992, *Pause and Effect. An Introduction to the History of Punctuation in the West*, Aldershot.
- Watson, Andrew, 1979, *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700–1600, in the Department of Manuscripts. The British Library, Oxford*, vol. II (Plates).